

סנהדרין עז

משה שווערד

1. ספר בירורי הלכה

ציון ל הכובש בהמת חבירו במים או שנפלה ומנעה מלעלות עד שמתה במים, או שהניחה בחמה וצמצם עליה המקום כדי שלא תמצא צל עד שהרגתה החמה - חייב לשלם, וכן כל כיוצא בזה.
(רמב"ם הלכות חובל ומזיק ו, יב)

הכובש בהמת חבירו במים או שהניחה בחמה וצמצם עליה המקום כדי שלא תמצא צל עד שהרגתה החמה - חייב. הגה. ודווקא שאוחזה בידו, אבל סגר עליזו הדלת שלא תצא, יש אומרים דפטור מדיני אדם.
(חושן משפט שפג, ה)

מצמצם בנוזיקין

המאירי כותב שיש פוסקים שהמצמצם פטור בנוזיקין לפי הכלל שההלכה כדברי המיקל במחלוקת שבין רב אחא ורבינא, אבל הוא עצמו דוחה את דבריהם, שכן כלל זה נאמר רק על מחלוקת בה הם חולקים בסתמא, באופן שלא נזכר בפירוש מי המיקל ומי המחמיר, וכמו שנאמר בפסחים עד, ב שבדרך כלל רבינא הוא המיקל והלכה כמותו. אולם במקום שנחלקו בפירוש בהזכרת שמות, ההלכה כרבינא אע"פ שהוא המחייב. (עין בגוף דברי המאירי שכותב באותו ענין שרב אחא הוא שמיקל בדרך כלל, ובספר יד מלאכי כללי הריש אות תקסא כותב שהיה לו למאירי גירסא אחרת בגמרא במסכת פסחים, ברם לפי נוסח זה צריך עיון מדוע כאן פוסקים כרבינא אם בדרך כלל רב אחא הוא המיקל והלכה כמותו, וכבר עומד על כך בעל כנה"ג סי' שפג). הרא"ש (סימן ב) כותב שיש פוסקים כרבינא משום שהוא בתראה. הוא דוחה את הטעם הזה, וסובר שרב אחא ורבינא שכסוגייתנו אינם אלו שהיו בדורו של רב אחא ואשר נחלקו בהרבה מקומות, אלא שהם אמוראים מתקופה קדומה. מכל מקום, מסכים הרא"ש לקביעת ההלכה כרבינא, מפני שדין זה דומה לדינא דגרמי, שהרי הוא בעצמו עושה את ההיזק לממון חבירו ע"י הצמצום, ומיד עם המעשה מתחיל נזק ודאי, ומתקיימות כאן כל ההגדרות של גרמי.

כך גם שיטת בעל המאור (דף יט, א בדפי הרי"ף) והרמב"ן בקונטרס דגרמי (דף קלה) שהמצמצם חייב מדינא דגרמי, ולדעתם השמיט הרי"ף דין זה כי אין בו חידוש. אכן, גם המאירי כותב שלמאן דדן דינא דגרמי - פשוט שחייב, והמחלוקת בסוגייתנו היא למאן דפטר בדינא דגרמי.

לעומת זאת, כותב הרי"ן בחידושי, שהפטר את המצמצם בסוגייתנו ולומד זאת מן הפסוק, סובר שמכאן יש גילוי שבכל דיני ממונות פטור בדינא דגרמי. אפשר שוהיה גם דעת רש"י, הכותב בד"ה רב אחא, שפטור משום 'דגרמא בעלמא הוא', ולכאורה אין זה טעמו אלא מכח דרשת הכתוב כמבואר בגמרא. אלא נראה שלדעתו זה באמת החידוש הנלמד מהפסוק, לפטור כל היזק שע"י גרמא כולל זה הנקרא גרמי. בשיטה מקובצת למסכת בבא קמא (דף נו, א בד"ה אלימא) מובא בשם הרא"ה שיש חילוק בין החיוב בנוזיקין לבין חיוב מיתה על הריגה, שפעמים חייב מיתה ופטור מתשלומים, כמו שאומר רב אחא בסוגייתנו, ופעמים חייב בתשלומים ופטור מיתה, כמובא לקמן, בענין זורק אבן לקיר ובחזרתה נפלה כדרכה. לדעתו ההגדרה היא, שבנפשות יש לחייב את האדם אם עושה מעשה בגופו, ואע"פ שהמעשה עצמו הורג בדרך של גרמא כמו מצמצם; אבל בנוזיקין אין המעשה בגופו נחשב לטעם מחייב.

חילוק כזה עולה גם מדברי המאירי שכותב על המצמצם בנוזיקין שהוא חייב מדינא דגרמי, ובהמשך כותב שדינא דגרמי כשלעצמו אינו מחייב בנפשות, ואעפ"כ המצמצם בנפשות חייב.

ההסבר הנראה להגדרה הוא, שחייב מיתה בא כעונש לאדם העושה את המעשה, ואילו תשלומי ממונות בנוזיקין באים מכח התביעה של הניזק, וזה יכול לתבוע את המזיק רק אם הפעולה ישירה ולא עקיפה.

הרי"ד מסביר את החיוב או הפטור כאן לפי הכללים בדינא דגרמי, והריא"ז מקשה עליו שאין זה נראה כי הדין פשוט שאין הורגים על הגרמות, כמו כופת אדם במקום שסוף חמה לבוא שהוא פטור (לקמן עז, א), וא"כ מדוע המצמצם חייב. מ"מ מדברי הריא"ז עולה שאינו סובר את סכרת הרא"ה.

2. חזושי הר"ן על סנהדרין דף עו/ב

הוא גברא דצמצם לחיותא דחבריה רבינא מחייב ורב אחא בר רב פוטר. נראה ודאי דמאן דפטר מצמצם לית לי' בדיני ממונות דינא דגרמי הילכך לדידן דקיימא דמגבינן דינא דגרמי אפילו בכשורה לצלמי פשיטא דחייב דהא מצמצם לא גרמא בנזקין בלחוד הוא דפטור [אלא] דינא דגרמי דבריא היזיקה וכדאיתא בב"ק ובכתובות ומ"ה חייב כרוצח, ומאן דפטר מצמצם מייתי לה מקרא דרוצח הוא למעוטי מצמצם ולדידיה ה"ה דבכל דיני ממונות דינא דגרמי פטור ולא קי"ל כוותיה וכדכתיבנא:

3. ספר דרך ים

(א) ברוצח הוא דחייב לן מצמצם בנזקין לא וכו' - הרמב"ם (פ"ו מחובל הי"ב) פוסק דאף בנזקין חייב מצמצם ולכאו' הוא משום דקי"ל כרבינא ולפי"ז ה"ה בכל דיני התורה מצמצם

חשיב כמעשה, אולם המ"מ שם ביאר דהרמב"ם מחייב משום גרמי וכן מבואר בבעה"מ ובר"ן וברא"ש [בסוגיין] וברמב"ן [בדינא דגרמי] דלמ"ד גרמי חייב הי"ג חייב, ואיכא נפק"מ בהא דחייבו רק משום גרמי [ולא הוי מעשה בידים] דגרמי באונס פטור (לדעת הש"ך חו"מ שפו, ו) וכמו"כ בגרמי דבהמתו פטור (עי' ברמ"א חו"מ שפו, א ובנו"כ שם), ולפי"ז בכל התורה מצמצם לא חשיב מעשה, אכן ברמב"ם לא משמע שחייבו משום גרמי דהא לא איירי שם בדיני גרמי (ודיני גרמי הובאו שם פ"ז ה"ז-הי"ב).

הרמב"ם (פ"ט"ז מאיסו"ב ה"ב) פוסק דאם הושיב אדם בשלג עד שביטל ממנו אברי תשמיש אינו לוקה עד שיסרס בידו והבאר הגולה (על השו"ע אבהע"ז ה, יג) כתב דמקור הדין הוא מסוגיין וע"ש בגר"א (סקכ"ט) שביאר דכוונתו דרק במיתה מצמצם חייב ולא בשאר דינים (והא דכה"ג חשיב רק מצמצם ולא הוי מעשה בידים מחמת שהביאו לשלג הוא משום דגם אחר שהביאו היה יכול ללכת משם וא"כ רק מה שכבשו אח"כ ולא נתן לו לעמוד עשה את הסירוס), מיהו ברמב"ם שם מבואר דלוקה מכת מרדות וא"כ ה"ה בכל התורה יש לאסור מצמצם מדרבנן אולם בספר נתיבות שלום (להגרש"י גלבר) סנ"ד כתב דאולי דוקא במסרס אסור מצמצם וכדאשכחן בשבת קי. דאסור לשתות כוס עיקרין [אף שחייב מסרס הוא רק כשעושה מעשה באברים ממש], וע"ש שהאריך בדין מצמצם בשבת.

4. ערוך לנר מסכת סנהדרין דף עז עמוד א

בגמרא אינו דין שחייב בהם את המצמצם. א"ל הא אין עונשין מן הדין די"ל דממון עונשין כמו שכתבו התוס' בב"ק (ב א ד"ה ולא זה) נגד משמעות המכילתא ע"ש:

5. תוספות בבא קמא דף ב/א

ולא זה וזה שיש בהן רוח חיים כהרי האש - גבי שור ומבעה לא הוצרך לפרש החומרא כי הכא משום דחד מחד קל למצוא חומר באחד מה שאין בחבירו והא דלא תני הכא לא הרי האש כהרי השור ומבעה כדקתני לעיל לא הרי המבעה כהרי השור משום שלא היה יכול למצוא חומרא מה שאין בשניהם דאי משום דכח אחר מעורב בו ואין הולך לדעתו כמו שורו אין זה חומרא מדלא חשיב לה גבי חומר באש מבשור והא דאמרין לקמן (דף ג: ודף ו:). גבי אבנו וסכיננו מאי שנא אש דכח אחר מעורב בו ואין הולך לדעתו ה"ק מאי שנא אש שאע"פ שכה אחר מעורב בו ראוי להתחייב בו משום שהוא ממונך ושמירתו כו' ובסיפא גבי בור הוה מצי למימר לא הרי הבור שתחילת עשייתו לנזק כהרי אלו ולא חש לפי שהפסיק באש ובור לא רצה לשנות קודם אש דא"כ הוי אתי אש מיניה דכולהו אתי מבור וחד מהנך כדאמרין בגמ' (ד' ה:). והתנא האריך להגדיל תורה ויאדיר וקצת קשה דמשמע דעונשין ממון מן הדין ובמכלתין תניא כי יפתח וכי יכרה אם על הפתיחה חייב על הכרייה לא כל שכן אלא ללמדך שאין עונשין ממון מן הדין ומיהו בפרק הפרה (לקמן מט: ושם) דריש ליה לדרשה אחרינא שעל עסקי פתיחה וכרייה באה לו או להביא כורה אחר כורה שסילק מעשה ראשון (לקמן נא:): [ועי' תוס' לקמן ד: ד"ה ועדים]:

6. תוספות מסכת בבא קמא דף ד עמוד ב

ועדים זוממין - פירש ריב"א דאפילו שילם על פי העדים זוממין חייבין [1] דלא שייך בממון כאשר זמם ולא כאשר עשה דאפשר בחזרה [2] ור"י מפרש דלא צריך להאי טעמא דגבי ממון מחייבין להו בק"ו דגבי ממון עונשין מן הדין והא דאמרין במכות (דף ה:): הרגו אין נהרגים היינו משום דהתם אין עונשין מן הדין.

7. ספר דרך הים

ד) כפתו לפני ארי פטור - עי' ברש"י דפטור משום דבלא"ה לא היה יכול להציל עצמו, ויל"ע דא"כ איך יכול לכפותו בלא שהארי יזיק גם את הכופת (וכה"ק תוס') וצ"ל כמש"כ המאירי שהיה הארי בן תרבות אצל הכופת ולא אצל האחר, וברמ"ה הקשה על רש"י דאף אם יכול להציל עצמו פטור הכופת משום דהוי כסוף חמה לבא (וע"ש עוד), ושיטת תוס' דפטור משום דהוי כסוף חמה לבא, והר"ן כתב דפטור משום דארי אדעתא דנפשיה קאכיל, ואי"ז כמצמצם לתוך המים או האור וגדולה מזו תנן דשיסה בו את הכלב ואת הנחש פטור והא דלפני יתושין חייב הוא משום דמייירי שכבך התחילו בו לאכול, (ויש לדון במי שמעמיד ארי ע"ג חבירו אי חייב מיתה [ולא דמי לשיסה בו את הכלב דפטור דהתם לא העמיד את הכלב על חבירו רק שיסהו משא"כ בכה"ג שהעמידו על חבירו אפשר דחשיב מזיק בידים כמו זורק אש על חבירו או דהוי עכ"פ כמצמצם וכמו בכפה עליו גיגית וכדיבואר בסמוך אות ה, וכן יש לדון מדין אשו משום חציון ואכמ"ל).

8. ספר בירורי הלכה

כפתו ומת

א. כפתו לפני חמה וסוף חמה לבוא. התוספות מבארים, שלפי רבא מתחייב הכופת בחמה רק אם בזמן שכפתו היתה החמה חזקה כבר כל כך ומסוגלת להמית, דאם לא כן הרי זה כמי שכפתו ומת ברעב או כמי שכפתו וסוף חמה לבוא. מאידך, כותבים התוספות בפירושה הראשון, שכופת בסוף חמה לבוא פטור רק אם כפת את הניזק במקום שהיה בו, אבל אם כפתו והביאו ממקום למקום אחר שסוף חמה שם לבוא - חייב. והיינו לפי ההלכה שאשו משום חציו, שאין הבדל בין מי שמקרב את האש לניזק לבין מי שמקרב את הניזק אל האש. שיטה זו מובאת בשיטה מקובצת למסכת ב"ק דף נו בשם הרא"ה, וברא"ש למסכת ב"ק (פרק ח ס"ג). אבל בפירושה השני כותבים התוספות שאינו חייב מיתה בכגון זה שקרבו וכפתו, כי כך הדין גם בכל אש שהלכה ברוח מצויה והמיתה, שאינו חייב על כך מיתה אלא רק תשלומי נזיקין. באותו ענין נראית שיטת תוספות הרי"ד ממוצעת. לדעתו (במסכת ב"ק דף נו, א), כיון שלמדנו על הכופף קמה בפני האש שהוא חייב, ממילא הוא הדין אם כופת אדם במקום שעתידיה לבוא לשם האש שחייב מיתה. אבל אם כפתו והביאו למקום שסוף חמה לבוא פטור, כי שונה החמה מן האש, שהרי האש ממיתה מיד כמגעה עם האדם ואילו החמה אינה ממיתה עד לאחר זמן רב.

הרמב"ם פוסק כלשון הגמרא, שאם כפתו בחמה חייב, ואם כפתו במקום שסוף חמה לבוא פטור, ואינו מפרש אם דין זה חל אף על מי שהביאו לאותו מקום וכפתו. אולם לפי מה שכותב הגר"א בס' תיח ס"ק לג ובהגהותיו למסכת ב"ק דף כג, א, מבוארת שיטת הרמב"ם שלעולם אין חיוב מיתה על האש שהמיתה אדם אפילו למ"ד אשו משום חציו, וא"כ פשוט שאין לחייבו כאן מדין אש אפילו הביאו וכפתו, ורק אם כפתו במקום חמה חייב, ומדין אדם המזיק ולא מדין אש.

ציונים א-ה... והוא הדין (שחייב) למניח ידו על פי חבירו וחוטמו עד שהניחו מפרפר ואינו יכול לחיות. או שכפתו והניחו ביניה או בחמה עד שמת. או שבנה עליו מקום עד שמנע ממנו הרוח. או שהכניסו למערה או לבית ועישן עליו עד שמת. או שהכניסו לבית של שיש והדליק עליו נר עד שהמיתו הבל. בכל אלו נהרג עליו שזה כמו שחנקו בידו. אבל הכופת את חבירו והניחו ברעב עד שמת. או שכפתו והניחו במקום שסוף חמה לבוא או החמה לבוא לשם ובאה והמיתו. או שכפה עליו גיגית. או שפרע עליו את המעזיבה. או שהשיך עליו את הנחש. ואין צריך לומר אם ססה בו כלב או נחש. בכל אלו אין ממתין אותו והרי הוא רוצח. ודורש דמים דורש ממנו דם.

(רמב"ם הלכות רוצח ג, ט-י)

אבל השוכר הורג להרוג את חבירו או ששלח עבדיו והרגוהו. או שכפתו והניחו לפני הארי וכיוצא בו והרגתו חיה וכן ההורג את עצמו. כל אחד מאלו שופך דמים הוא ועון הריגה בידו וחייב מיתה לשמים ואין בהן מיתה בית דין.

(שם ב, ב - לא צוין בעין משפט)

בן נח שהרג נפש, אפילו עובר במעי אמו - נהרג עליו. וכן אם הרג טריפה או שכפתו ונתנו לפי ארי או שהניחו ברעב עד שמת. הואיל והמית מכל מקום נהרג... מה שאין כן בישראל.

(רמב"ם מלכים ט, ד - לא צוין בעין משפט)

ט) כפתו לפני הארי פטור - מצאנו כמה דרכים שונים בזה בהרא" שונים: ברש"י מפרש משום שאפי' בלאו הכי היה מת. ומשמע שאילו היה מדובר שהיה יכול להציל את עצמו אם לא היה כפות, אז באמת הדין היה חייב. וביד רמ"ה הק' על זה שהרי אפי' אם כן היה יכול להציל את עצמו, הרי כיון שאין הארי עליו בשעת הכפיתה הרי זה "כסוף חמה לבא". וכן כ' התוס' שהפטור בארי הוי משום שהוי כסוף חמה לבא כיון שעדיין לא התחיל בו ההיזק. ונראה שלפי רש"י אין צורך שיתחיל ההיזק בשעת מעשה, אלא כל ש"ההורג" מזומן חייב, אע"פ שעדיין לא התחיל בו ההיזק. וע"ע ביד רמ"ה שהק' דלמה פסיקא ליה לרש"י שהאדם לא היה יכול להציל את עצמו עיין שם. ובחי' הר"ן מביא פי' אחר, שהפטור הוא משום שהארי אדעת עצמו הוא אוכל ואינו מוכרח בכלל שהארי יאכל אותו, עיין שם. היוצא מזה דיש ג' שיטות בדבר: א' - רש"י - בלא הכי היה מת. ב' - יד רמ"ה ותוס' - הוי כסוף חמה לבא. ג' - ר"ן - אין ההיזק מחוייב לבא. והנה הראש ישיבה שליט"א, אמר שיש עוד נ"מ בין רש"י לשאר הרא" שונים. דלפי רש"י יש לומר שאפי' בידי שמים אינו חייב מיתה כיון שבלאו הכי היה מת. ומשא"כ לשאר הראשונים שהפטור הוי משום דהוי כסוף חמה לבא, הרי זה ככל הריגה על ידי גרמא,

וחייב מיתה בידי שמים. ואולי יש לדון שגם לפי רש"י חייב מיתה בידי שמים עבור שלקח ממנו החיי שעה שכמו שהערנו בסמוך וצ"ע.

י) ובעיקר דברי רש"י יש לעיין, שהרי אף שבלאו הכי היה מת, אבל יתכן שעל ידי שכפתו מת יותר מהר, ולמה אינו חייב מיתה על שהרגו יותר מהר. שהרי אפי' על חיי שעה יש חיוב מיתה, כמבואר לקמן דף עח' שההורג את הגוסס בידי שמים לכולי עלמא חייב מיתה?

10. קובץ אור שמעון-ר' אליהו משה גנק

יב) בביאור דברי התוס' שאשו משום חציו מקרי שחיטה- צ"ב במה שצדדו התוס' דיש חילוק בין רציחה לשחיטה? ולפום ריהטא, יש לפרש על דרך משכ' באבני נזר שם, שבנוזיקין ורציחה אין צריך מעשה ממש בכלל, אלא קפידת התורה הוא על התוצאה שלמעשה הפסיד ממון או שלקח חייו של חברו, אף שלא עשה מעשה היזק או מעשה רציחה ממש. ומשא"כ בשחיטה קפידת התוס' הוי על המעשה שחיטה ממש. וכעין זה כ' בתחילת דברי הגר"ח בהל' שכנים, דיש לחלק ולומר דהא שאשו משום חציו היינו רק שהמעשה מתייסת עליו, אבל לא מקרי

כוח גברא ממש, ובשחיטה בעי' כח גברא ממש. וממש"כ התוס' שאשו משום חציו מקרי שחיטה, תזי' דס"ל דע"י אשו משום חציו מקרי כח גברא. ובאמת עי' בגליוני החזו"א שם שכ' דאף לגבי רציחה בעי' כח גברא ממש, וע"כ זה הוא שכ' התוס' שאין לחלק בין רציחה לשחיטה, שהרי אף ברציחה בעי' כח גברא.

11. קובץ אור שמעון-ר' אליהו משה גנק

יד) ובעיקר דברי התוס'- עי' בחי' הר"ן (בעמוד ב') שכ' שאשו משום חציו הוי דין דוקא בנוזיקין ולא ברציחה. וביאר הדבר הוא שברציחה בעי' כוחו ממש, ואשו משום חציו לא מקרי כוחו. ולפי זה ק' על הר"ן ההוכחה של תוס' מהבגמ' בב"ק דמשמע שאשו משום חציו כן עושה חיוב רציחה? ובחי' מרן רי"ז הלוי (בפרק א' מהל' רוצח), כ' דהא שפטור ממון שם למ"ד אשו משום חציו, אין זה משום שהוא חייב מיתה על המעשה רציחה, אלא משום דכל שנכלל בכלל "מכה אדם" פטור מתשלומין כהדין של חייבי מיתות שוגגין עיין שם.

12. דף על הדף סנהדרין דף עז עמוד ב

בגמ': ואמר רבא כפתו בחמה ומת בצינה ומת חייב סוף חמה לבא סוף צינה לבא פטור.

ופירש רש"י: 'סוף חמה לבא פטור - כלומר אם לא היתה שם חמה בשעה שכפתו, אבל סוף לבא כאן, וזה לא יכול לעמוד וסופו למות פטור, שלא היה ההורג מזומן להריגה וגרמא הוא, ואין דינו מסור לבית דין אלא לשמים'.

הנה כתב האור החיים דקין לא הרג את הבל בידו, אבל עמד עליו במקום שיהא נבלע באדמה והאדמה היא זו שהרגה אותו.

נמצא לפ"ז דהרגו ע"י גרמא, אלא דכתב בשו"ת חתם סופר (חו"מ סי' קג) וכ"כ היעב"ץ (סי' פה) דפטור גרמא הוא רק אצל אדם המזיק, אבל אצל שומר ליכא פטור דגרמא, וחייב אף אם הוזק ע"י שומר.

לפי זה פירש באשל אברהם (פר' בראשית) את דברי קין "השומר - אחי אנוכי" הלא איני שומר עליו, וממילא צריך אני ליפטר כיון שנהרג רק ע"י גרמא.

על כך השיבו הקב"ה "קול דמי אחיך צועקים אלי" והיינו דמבואר בגמרא, דאף דההורג בגרמא אין דינו מסור לב"ד אך מ"מ דמו נדרש לשמים, ולכן דרש הקב"ה מקין את דמו של הבל.

13. ערוך לנר מסכת סנהדרין דף עז עמוד ב

בגמרא הרי יצא מב"ד זכאי. אין לפרש דכבר יצא זכאי דהא השתא הוא דדיינינן ליה ואי כבר יצא זכאי ודאי דאין מחזירין לחוב אלא הכי קאמר כיון דאי בשעת שהיו מצויין סמנין לרפאותו הוי דנינן ליה הוי פטרינן ליה כיון דלא היה כאן כדי להמית דאפשר לרפאותו ולכן גם עתה מיפטר ונ"ל שיצא קרינן בציר"י והנה לא ראיתי להרמב"ם שהביא הך דינא דזרק ליה חץ וסמנים בידו וסמנים בשוק ונזדמנו בידו ומה שהשמיט כפתו לפני יתושים הקשה הר"ן ותירץ דבכלל אחרינא דכפתו ומת ברעב וסוף חמה לבא הוא וזה לא שייך בהני דינים דסמנים דבכלל מאי איכא למימר דהוי הך דין דסמנים בשוק ונזדמנו בידו ולא ראיתי מי שהרגיש בזה: